

AIGUA PASSADA, MOLÍ NO MOL

Montserrat Flores Juanpere

SALVADOR PALOMAR. ARXIU CARRUTXA

*El pou és l'únic que
resta del molí de
la Granadella
(les Garrigues).
A la part inferior,
el canal de desguàs.*

ballaven amb altres productes, era molt efectiu i va canviar ben poc des de la seva popularització en època medieval fins que, a començaments del segle XX, van esdevenir totalment obsolets davant de l'arribada de l'energia del vapor i l'energia de l'electricitat.

En síntesi, el sistema funcionava de la següent manera: una presa desviava part del cabal d'aigua cap a una sèquia, que la conduïa fins a la bassa. L'aigua s'hi emmagatzemava fins que calia posar en funcionament el molí. Llavors, s'obria la comporta que tancava la bassa i l'aigua queia pel pou cap a dins del molí, al nivell inferior, anomenat habitualment càrcol. La força de la caiguda li permetia empènyer les pales d'una roda de fusta o de ferro fixada horitzontalment allà, la qual es movia i, a través d'un eix, transmetia el moviment a les moles situades en una altra sala. Mentrestant, l'aigua s'evacuava per un canal de desguàs, altra vegada cap al corrent d'on havia sortit, cap a una riera o bé cap a una sèquia que la conduïa a altres molins —que formaven una cadena— o bé cap a camps que tenien dret d'usar-la per regar.

A partir d'aquest esquema bàsic existien diferents variacions per tal d'adaptar-se a les característiques del territori i del cabal. Per exemple, uns pocs molins no aprofitaven l'aigua d'un riu sinó de mines subterrànies. En altres casos era possible prescindir de la bassa: en els molins de rius d'alta muntanya que tenien un cabal amb una gran força i, també, en els molins de nau, construïts sobre una barca que surava dins de rius de cabal abundant —a les nostres terres, únicament el tram final de l'Ebre—. D'altra banda, en alguns casos la roda podia estar instal·lada verticalment, tot i que això exigia un cabal amb més força. I la sèquia que entrava a la bassa era

Un element arquitectònic que havia estat molt present en el nostre territori són els molins fariners hidràulics.

Arribats als nostres dies de forma més o menys parcial i transformada, els trobareu habitualment fora dels nuclis urbans, a prop de corrents d'aigua. A primer cop d'ull, sovint es poden confondre amb masos: un edifici aïllat, enmig de camps de conreu en actiu o abandonats, amb una sèquia i una gran bassa. Segons quin sigui el seu estat de conservació, però, hi podreu apreciar alguns detalls que resultarien estranys en una explotació agrícola i que inevitablement us remetran a un especial aprofitament de l'aigua. Per exemple, la gran bassa és just a tocar de la casa, vora la qual les parets s'estrenyen. I en aquells casos en què l'habitable s'ha anat enrunant, veu-

reu com va sortint a la llum una construcció de planta quadrangular o circular que resisteix sòlidament, el pou. De vegades, si la casa ha arribat a desaparèixer del tot, només aquest pou de parets notablement gruixudes resta dempeus, talment com una torre, aïllada enmig dels camps.

Bassa i pou són només dos dels components del mecanisme hidràulic dels molins que utilitzaven la força de l'aigua per a transformar el cereal en farina i, amb menys freqüència, per elaborar el paper o moldre altres substàncies no comestibles com són la calç, la pólvora o el sofre.

APROFITAR L'AIGUA

El mecanisme hidràulic, tant el dels molins fariners com el dels que tre-

41

PARLEM DE...

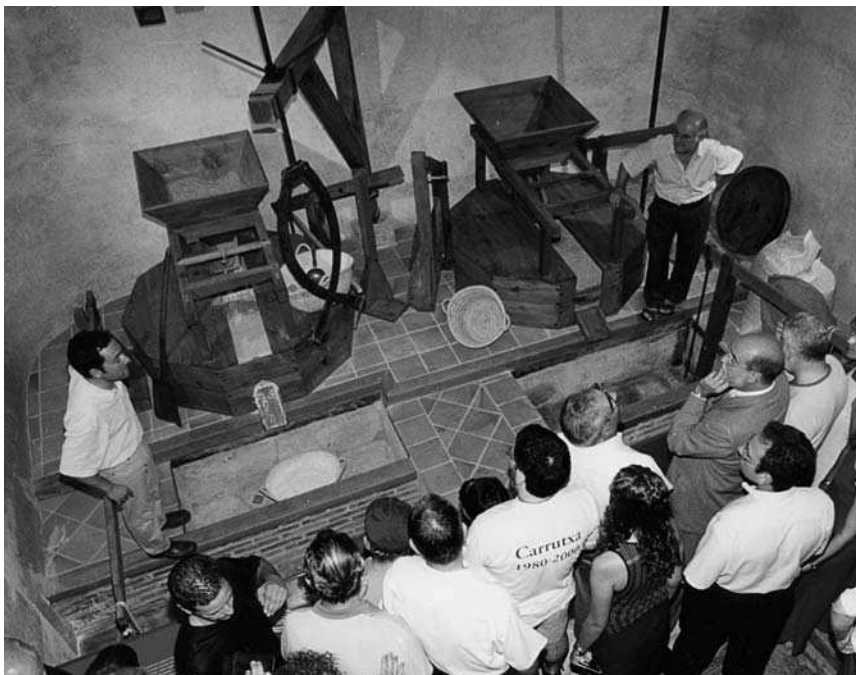
més o menys llarga en funció del desnivell: si el terreny era molt pla, una sèquia molt curta hagués situat l'edifici del molí a la mateixa alçada del llit del riu i això hagués augmentat la seva inundabilitat. En canvi, la construcció d'una sèquia més llarga permetia anar a buscar l'aigua molt més amunt i situar l'edifici del molí per damunt de la zona inundable.

EL MECANISME DE MÒLTA

Dins de l'edifici del molí, el càrcol es trobava en un nivell inferior i els mecanismes de la mòlta del gra en cambres superiors. Fins a la sala de moles arribava l'eix que transmetia el moviment de la roda. Aquest eix estava fixat a una mola volandera que girava sobre la mola sotana. El fregament d'aquestes dues moles era el que permetia moldre els grans que hi anaven caient entremig des d'un recipient de fusta, la tramuja, situada damunt. El càlcul exacte de la separació que havien de conservar les dues moles, i que s'aconseguia alçant més o menys la mola volandera, era una de les qualitats que havia de tenir un bon moliner: si estaven molt separades no es molia el gra, però si la separació era de pocs mil·límetres el mateix fregament recremava la farina. L'experiència en l'observació del moviment i el so de les moles mentre giraven eren imprescindibles per poder-ho calcular.

Les moles, doncs, eren dues peces de pedra circulars amb un forat central per on passava l'eix. En una de les cares la mola portava incisions per permetre la circulació del gra i l'evacuació de la farina fora de la caixa de fusta on estaven tancades les moles: a través d'un canal, anava caient dins dels sacs.

Els usuaris que portaven a moldre el seu gra —blat, ordi o civada— el descarregaven en un nivell superior, des d'on es podia anar dipositant a la tramuja. De vegades, el desnivell del terreny —habitual, en trobar-se al costat del riu— era tan gran que la descàrrega no es feia al nivell de la sala de moles, sinó en un pis encara superior, al qual s'hi podia accedir directament amb l'animal.

El Molí de les Tres Eres forma part de la xarxa del Museu d'Història de Cambrils. A la imatge, la sala de moles el dia de la seva inauguració (agost de 2001).

«EL BLAT EL DÓNA DÉU; LA FARINA, EL MOLINER»

Com s'utilitzava el servei que ofería el molí? Els pagesos —o aquells que havien comprat gra— acudien al molí més proper; ara bé, en l'Antic Règim les obligacions senyoriales a les quals estaven sotmesos podien fixar quin havien d'utilitzar, ja que els molins es van convertir en un dels monopolis dels senyors.

Per intentar atreure el màxim d'usuaris s'intentava situar els molins en llocs accessibles, dins del que permetien els condicionaments d'aprofitament d'aigua que hem vist comentat. El molí més rendible seria aquell que tingués garantit un cabal constant d'aigua en els períodes de més demanda i que comptés amb un volum important d'usuaris —situat vora un camí important o que portés usuaris de zones cerealístiques. En èpoques extraordinàries, però, els factors podien veure's alterats: per exemple, després de la Guerra Civil de 1936-1939 van tenir un gran èxit alguns molins situats en llocs apartats de les principals carreteres, perquè precisament això permetia estar menys sotmesos a la fiscalització estatal —exercida pel Servicio Nacional del Trigo— i els seus usuaris podien acudir-hi amb llibertat.

La feina dels moliners era força estacional, ja que la major part dels

usuaris hi acudien en els mesos posteriors a la sega. Sovint, doncs, havien de fer llargues jornades de treball per tal d'atendre'ls i aprofitar tota l'aigua embassada. Mentrestant, aquests esperaven el seu torn i, fins i tot, podien haver de fer nit al molí, que si estava en un indret molt allunyat comptava amb espai per acollir-los a ells i els seus animals de càrrega.

També es podia donar el cas, en èpoques de gran demanda o de sequera, que haguessin de pelegrinar d'un molí a un altre buscant aquell que encara comptés amb aigua per funcionar. Particularment, els qui per raons climàtiques segaven ben avançat l'estiu —els pagesos de les zones més fredes—, es trobaven amb les basses dels molins esgotades i els rius ja en estiatge.

Com tants altres oficis de la societat tradicional, el de moliner no era individual sinó que implicava tota la família. Tenir un molí en funcionament significava controlar simultàniament un seguit d'aspectes. Havia de participar en la descàrrega del gra, distingir les qualitats i condicions del gra que rebien —si procedia de zones molt humides, abans de moldre'l calia tenir-lo unes hores estès a l'aire lliure per tal que s'eixugués—, vigilar el funcionament de les moles i el subministrament regular de l'aigua al càrcol i anar recollint la farina produïda, posant-la

en sacs i retirar-ne la part que li pertocava com a pagament del servei.

Aquest repartiment de la farina generava en els usuaris la sensació d'estar a les mans del moliner, com reflecteix la dita «El blat el dona Déu; la farina, el moliner». D'una banda, l'única manera de poder accedir al pa —el producte bàsic de l'alimentació—, era portar el gra al molí; però, de l'altra, aquest ús imprescindible el sotmetia a un pagament que sempre estava sota sospita de frau. La mala mesura era una fama que, justificadament o no, planava damunt de l'ofici de moliner. No és estrany, doncs, que es generés una consciència d'indefensió que podia arribar a convertir el moliner en un personatge poc apreciat. Més enllà de l'honestetat de cadascun d'ells, la parla popular va generar expressions com «De moliner canviaràs, però de lladre no t'escaparàs». En últim terme, reflectia la frustració de veure quedar-se al molí una part del gra que hom hi havia portat.

No totes les consideracions populars sobre l'ofici eren tan negatives. La consciència de la duresa del treball es reflecteix en altres dites, com ara «Esquena de moliner i mans de ferrer o feina de moliner, poca i dolenta».

Però sens dubte el més gran inconvenient que tenien les famílies de moliners era el perill d'inundacions. Els rius mediterranis, amb l'estacionalitat del seu cabal, fàcilment es poden convertir en grans

cabals durant la primavera o la tardor. Els molins, situats tan a la vora del llit, ràpidament podien omplir-se d'aigua o, fins i tot, ser arrossegats per la força de la riuada. La construcció, doncs, estava preparada per permetre la fugida pendent amunt: la majoria comptaven amb una porta posterior que comunicava amb les parets de la bassa o directament amb la paret de la muntanya. En molts molins del Camp i del Priorat hem recollit històries de moliners que van haver d'escapar fins a un replà segur o fins al molí més proper, o que van restar diversos dies aïllats a l'altra banda del riu i es van alimentar gràcies al menjar que els llançaven des de la riba més propera al poble.

LA DESAPARICIÓ DELS MOLINS HIDRÀULICS

Aquest sistema que aprofitava al màxim l'energia hidràulica per a l'alimentació va desaparèixer a partir de finals del segle XIX. L'arribada del vapor, primer, i de l'electricitat, després, permetia tenir llocs de mòlta —les indústries farineres— que funcionaven regularment —amb independència de l'estacionalitat dels rius—, produïen a gran escala i es podien situar a prop de les grans aglomeracions urbanes. Només van

sobreviure els molins situats en poblacions molt aïllades i, encara, en alguns casos van convertir-se en generadors d'energia. Aquells que no van ser desmantellats van tornar a entrar en funcionament entre 1939 i 1945 a causa de la gran carestia d'energia elèctrica de la postguerra. Després, les seves basses van ser utilitzades per regar o convertides en camps particularment fèrtils gràcies als llims acumulats al fons. Sense manteniment ni vigilància, alguns van ser arrossegats per les rierades de mitjan segle XX. Els menys inundables van ser convertits en masos, de vegades amb importants transformacions estructurals.

PATRIMONI ARQUITECTÒNIC I CONDICIONS DE VIDA

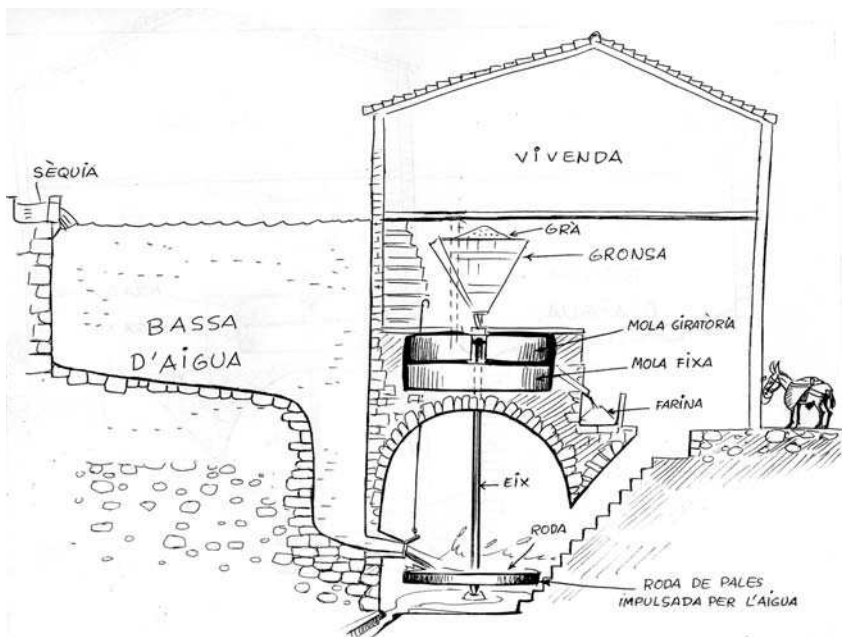
Avui, els molins hidràulics ja no produeixen farina per alimentar-nos. Alguns d'ells han desaparegut sense deixar rastre. Altres resten parcialment dempeus: reconèixer les seves restes enmig dels camps i comprendre la manera en què utilitzaven l'aigua ens ajuda a completar la lectura del paisatge i a entendre com s'aprofitaven les fonts d'energia.

Aquells que han estat museïtzats ens ensenyen un ofici que ja no existeix i ens mostren una part de les dificultats que els nostres avantpassats van tenir per alimentar-se i, també, els coneixements i ginyos que van utilitzar per superar-les. Edificis que en el passat van ser d'ús obligat es converteixen en elements molt útils per acostar-nos a les condicions de vida dels nostres avantpassats.

BIBLIOGRAFIA

- BLAY BOQUÉ, Jordi; ANTON CLAVÉ, Salvador (dir.). *El patrimoni de molins de la demarcació de Tarragona: anàlisi i estratègies d'intervenció*. Tarragona: Diputació, 2001.
- Els molins hidràulics als rius de Montsant*. Parc Natural de la Serra de Montsant, 2007.
- VIOLANT I SIMORRA, Ramon. *Etnografia de Reus i la seva comarca*. Barcelona: Alta Fulla, 1990.

DIBUIX CEDIT PER FRANCESC MASIP

Esquema d'un molí (Molí del Moliner, Cabassers)